

Språket i fokus, Läs- skriv och språkutveckling ur ett bedömningsperspektiv F-6

Kursuppgift

Monica Hellsten

Fonologisk multisensorisk träning i förskoleklass.

Innehållsförteckning

1. Innehållsförteckning.....	sid. 2
2. Inledning.....	sid. 3
3. Teoretisk bakgrund	
3.1 Läsförmåga och dess påverkan på individens funktion i samhället.....	sid. 4
3.2 Barnets väg in i skriftspråket.....	sid. 6
3.3 Språklig och fonologisk medvetenhet.....	sid. 6
3.4 ”Reading war”.....	sid. 7
3.5 Multisensorisk stimulering.....	sid. 8
4. Undersökning	
4.1 Bedömning av språklig förmåga och val av elever till undersökningen.....	sid. 9
4.2 Fonomix munmetoden.....	sid. 10
4.3 Bornholmsmodellen.....	sid. 11
4.4 Tidsplan för genomförande av undersökning.....	sid. 11
5. Resultat,	sid. 12, 13
6. Diskussion och avslutning.....	sid. 14, 15
7. Referenser/litteraturlista.....	sid. 16

Bilagor

Inledning

Att ge eleverna en god läsförmåga är ett av skolans viktigaste uppdrag. God läs- och skrivförmåga, som med en engelsk term benämns ”literacy”, ger individen redskap att fungera i samhället och möjlighet att tillgodose sina behov och personliga mål.

God läsförmåga är beroende av automatiserad ordavkodning och väl fungerande läsförståelse. Läsförståelse kräver högre kognitiva processer och ger läsaren möjlighet att hitta mening, reflektera och dra slutsatser utifrån det lästa. Automatiserad ordavkodning är en förutsättning för god läsförmåga (Shaywitz, 2003) och brister i ordavkodningen hindrar och tar energi från läsförståelseprocessen. Det första steget i ordavkodningen är att bli medveten om att ord kan delas upp i fonem(ljud) och att dessa motsvaras av grafem(tecken) och att man kan ljuda samman fonemen till ord. Denna fonologisk medvetenhet är en kritisk faktor i den tidiga läsinlärningen och av stor betydelse för den fortsatta läsutvecklingen. Elever som inte lyckas i den första läsundervisningen riskerar att senare drabbas av läs- och skrivsvårigheter vilket kan leda till ett livslångt handikapp som begränsar individens funktion i samhället.

Jag har haft förmånen att delta i den nationella satsningen ”Läraryftet” och i kursen ”Språket i fokus” fått fördjupa mig i den senaste forskningen i området barns läs-, skriv- och språkutveckling ur ett bedömningsperspektiv. I en undersökning vill jag knyta samman kursens teoretiska innehåll med den egna verksamheten/undervisningen och påvisa nyttan av tidig intensiv fonologisk multisensorisk träning i syfte att ge eleven god beredskap i det första viktiga steget in i skriftspråket, att knäcka den alfabetiska koden. I förlängningen vill jag påverka skolan att tidigt, redan i förskoleklass, ge stöd till elever som uppvisar språkliga och fonologiska svagheter. Jag vill i undersökningens avslutande diskussion redogöra för och reflektera kring olika sätt att dokumentera och bedöma i relation till nationella styrdokument.

Teoretisk bakgrund

Läsförmåga och dess påverkan på individens funktion i samhället

Läs- och skrivförmåga eller ”literacy” avser

”Förmågan att använda tryckt eller handskriven text för att

- fungera i samhället och fylla kraven i olika vardagssituationer
- tillgodose sina behov och personliga mål
- förkovra sig och utvecklas i enlighet med sina personliga förutsättningar (Skolverket 1996, sid 13, OECD 1995 sid 14)

OECD:s definition betyder att individens förmåga varierar över tid och från situation till situation. Andelen människor med läs- och skrivhandikapp ökar i och med att kravnivån i vårt samhälle höjs. En person som lämnade skolan med god läsförmåga på 1950-talet klarar kanske inte kravnivån i dagens skola. Handikappet, läs- och skrivsvårigheter, är en relation mellan individens förmåga och samhällets krav och skiljer sig inte från andra handikapp enligt WHO:s ”relativa handikappbegrepp”.

Läs- och skrivinlärning är den fas i individens skriftsspråksutveckling där förmågan att tillämpa de grunläggande konventionerna etableras och automatiseras. Det förutsätter en medvetenhet om att talflödet består av en räkka med ord och att orden förutom sin betydelse har en formegenskap med betydelseskiljande språkljud (fonem) som har ett motsvarande tecken (grafem). Av dessa tecken kan man kan bilda nya ord, ordsammansättningar och meningar. Lyckas eleven i denna första fas (att knäcka koden och lära sig läsa) blir läsningen genom träning allt mer flytande, automatiserad, och läsförmågan utvecklas genom de nya erfarenheter och kunskaper som läsningen ger (att läsa för att lära sig). Ordförrådet växer i och med att läsaren exponeras för ord som inte alltid uppträder i talspråket. Skriftspråket blir alltmer oberoende av situation, mer explicit, och läsaren tillägnar sig genom egna läs- och skriverfarenheter kunskap om olika texters egenskaper, uppbyggnad och krav på tolkning och uttryckssätt (Myrberg, 2001).

Relationen mellan avkodning och förståelse är multiplikativ (Tunmer 1980):

$$\text{Läsning} = \text{Avkodning} \times \text{Förståelse}$$

Karin Taube skriver i sin bok ”Barns tidiga läsning”(2007) hur viktig en god avkodningsförmåga är för den tidiga läsutvecklingen. När läsaren behärskar ordavkodningen och möter allt mer komplexa texter tillkommer ytterligare en faktor till ”the simple view of reading” nämligen motivation och Dalby (1992) utökar definitionen till:

$$\text{Läsning} = \text{Avkodning} \times \text{Förståelse av språk} \times \text{Motivation}$$

Avkodning och förståelse är nödvändiga och var för sig viktiga vid tillägnandet av god läsförmåga. Den elev som misslyckas i den första viktiga avkodningsfasen löper risk att drabbas av det som beskrivs som ”Matteuseffekten”:

”Ty den som har, han skall få, och det i överflöd,
men den som inte har, från honom skall tas också
det han har”

(Matteusevangeliet kapitel 13, Bibelkommissionens översättning)

Stanovich (1986) har i sin forskning påvisat hur problem i läs- och skrivinläringen förstärks i den fortsatta läsutvecklingen. De barn som tidigt upptäckt den alfabetiska kod skriftspråket bygger på upptäcker skrivna ord i sin omgivning och skriver ofta egna meddelanden och upptäcker därigenom mönster i bokstavskombinationerna. Dessa automatiserade ”moduler” (Fodor 1983) resulterar i ordigenkänning och läsningen flyter snart utan att den behöver styras viljemässigt, den har automatiserats. I minnet bildas ett ”ortografiskt lexikon” där ordens visuella form och särdrag matchas direkt mot texten och dess betydelse. Mindre och mindre energi går åt för att avkoda varför mer av de kognitiva resurserna kan användas för att tolka innehållet. De barn som å andra sidan har svårigheter med att knäcka läskoden och få flyt i sin läsning undviker ofta svårigheterna, läser mindre och har svårt att tillgodogöra sig kunskap genom egen läsning. Läsningen blir en ständig påminnelse om misslyckande vilket förstärker oviljan att läsa. Klyftan mellan en god och en dålig läsare ökar och ”från honom skall tas också det han har”. Stanovich (a.a. 1986) fann stora skillnader i lästräningsmängd mellan grupper av skolelever. En högpresterande elev läste 1933 ord under en vecka medan en svagpresterande elev läste 16 ord under samma tid. ”Matteuseffekten” är i funktion livet ut. Den som inte fortsätter att använda skriftspråket kommer att få ett läshandikapp i och med de ökade krav som samhället ställer på individens läs- och skrivförmåga.

”Även om medborgarna i OECD-länderna utbildar sig mer, och deras livsmiljöer är textrikare än någonsin förr, kommer ett ökande antal att inse att deras läsförmåga inte räcker till för vardagsbruk.”
(OECD 1995)

Resultaten från ”International Adult Literacy Study, IALS” visar att 20 procent i åldersgruppen 18-25 år inte når uppnåendemålet för år nio, att kunna läsa dagstidningsartiklar med god förståelse (Skolverket 1996). Detta gör läs- och skrivsvårigheter till ett samhällsproblem med politiska förtecken, där fördelning av välfärd, kulturella och materiella tillgångar påverkar hur väl individen lyckas. Utifrån den vetskap vi idag har av betydelsen att vara litterat blir det allt viktigare, för en likvärdig skola, att tidigt upptäcka barn i riskzonen för läs- och skrivsvårigheter.

Taube skriver i sin bok *Barns tidiga läsning* om flickors och pojkars läsning. Flera internationella studier har jämfört flickors och pojkars läsförmåga. Undersökningarna visar att flickor som grupp generellt läser bättre än pojkar. I PIRLS(2006, 2010)- och PISA(2003,2006,2009)-undersökningarna var Sverige bland de länder som hade störst skillnad mellan flickors och pojkars läsresultat. Denna skillnad visade sig vara större bland yngre än äldre elever (Elley, 1992; Skolverket, 2001; Skolverket, 2004b; OECD, 2001; OECD, 2004). Oberoende forskare (Gross, 1970; Gurian, 2001) ser biologiska förklaringar som att pojkar mognar senare än flickor och att de är genetiskt mer sårbara, fragile x. Andra förklaringar kan hänföras till engagemang, motivation och attityd till läsning och skolarbete. Epstein (1998) menar att pojkar, framförallt i de lägre åldrarna, påverkas av kamrattrycket och förväntas visa ointresse för läsning. Jacobsson (2000) såg att aktiviteter relaterade till språk, i motsats till t.ex. fysik, teknik och matematik, uppskattades mer av flickor och Löfqvist (1990) kom fram till att flickor hade bättre resultat och skattade skrivaktiviteter högre än pojkar.

Barnets väg in i skriftspråket

I människans utvecklingshistoria kommer talspråket före skriftspråket och alla kulturer på jorden har ett fullt utvecklat talspråk. I de flesta mänskliga samhällen finns ett skriftspråk men inte alla medborgare behärskar konsten att läsa och skriva. Talspråket är en del av vårt biologiska arv och det är tillräckligt att barn vistas med andra som talar för att själva lära sig tala. Skriftspråket är däremot en kulturell produkt och har utvecklats först under de senaste årtusendena (Höien, Lundberg 1997). Fast (2008) beskriver i inledningen till sin bok "Literacy" hur barn tidigt socialiseras in i skriftspråket av sina föräldrar, syskon och andra närstående. Den nyzeeländske forskaren Clay (1996) använde uttrycket *emergent literacy* för hur barn involveras i läs- och skrivaktiviteter och börjar förstå läsandets och skrivandets funktion och mening långt före skolåldern. David Barton (1994 s. 130), engelsk forskare, menar att läsandet och skrivandet ligger som ett groende frö redan vid födseln och växer fram i barnets muntliga och sociala interaktion med omgivningen. Ingestad skriver i boken "Barn läser och skriver"(2009) att språkutvecklingen som process har en stark medfödd drivkraft. I samspel med andra bygger vi ny kunskap, skapar gemenskap och utvecklar vår självkänedom och känslomässiga mognad. Vygotsky (1978), vars pedagogiska ideer har styrt synen på kunskap och bedömning i våra senaste läroplaner, menar att drivkraften för kunskapsutveckling är behovet att förstå sig själv i förhållandet till sin omgivning. Barnets kunskapsutveckling ses i ett sociokulturellt perspektiv och läsning och skrivning är inte bara färdigheter som vi lär oss genom träning utan framförallt en del av vårt kommunikationssystem som vi mer eller mindre föds in i. Tal- och skriftspråk representerar olika sätt att kommunicera. Talspråket är situationsbundet och behöver inte vara formellt korrekt eftersom det kan kompletteras med pauser, intonation, betoning, gester och kroppsspråk. Skriftspråket däremot saknar yttre sammanhang och måste vara språkligt korrekt och anpassat efter budskapet för att förstås. Det är en aktivitet som de allra flesta barn måste lära sig genom undervisning (Dahlgren m fl, 1993; Fridolfsson, 2008; Liberg 2003).

Språklig och fonologisk medvetenhet

Ett spädbarn registrerar med syn och hörsel hur den vuxnes mun formar språkljud och kommunicerar. Det upptäcker regelbundenheter i talet och kategoriserar språkljuden efter modersmålets regler och börjar bygga upp ord och begrepp långt innan det egna talet debuterar. De språkliga byggstenarna bearbetas automatiskt och omedvetet när barnet kommunicerar med omvärlden och när det egna talet etableras används språkapparaten automatiskt för att bära fram innehåll och mening. När barnet skall lära sig läsa måste det skifta fokus från språkets innehåll till dess form. Denna språkliga medvetenhet är en grundförutsättning för att lära sig läsa och skriva vilket flera forskare visat bl.a. Myrberg (2003), Lundberg (1984) och Samuelsson (2006).

I inledningen till boken *Bornholmsmodellen* (2007) beskriver Lundberg språklig medvetenhet som förmågan att kunna rikta uppmärksamhet på hur språket låter och hur det är uppbyggt av ord och meningar. Den fonologiska medvetenheten är mer specifik och innebär att man är medveten om språkets ljudmässiga uppbyggnad t.ex. att ordet kotte inte passar in i ordräckan katt, ratt, kotte, skatt. Ytterligare en dimension är den fonemiska medvetenheten som innebär förmågan att uppfatta språkets minsta betydelseskiljande byggstenar, fonemen/ljuden, att kunna uppmärksamma i vilken ordning de kommer i ett ord och att se sambandet fonem/ljudgrafem/tecken. Boken är en pedagogisk metod där barn i lekens form övar upp sin språkliga medvetenhet. I slutorden skriver Lundberg att ett viktigt komplement till språklekarna är högläsning där barnet får utveckla ordförråd, läsförståelse och muntligt berättande. Lundberg och Höien skriver i boken *Dyslexi - från teori till praktik* (2001) om fonologins stora betydelse för skriftspråksinläring och att individer med dyslexi ofta har störningar i det

fonologiska systemet. Det är en begränsad störning som innebär nedsatt funktion i en speciell modul i det kognitiv-språkliga systemet. Denna modul är medfödd och hanterar talspråkets ljudsystem. I kommunikation, då vi använder talspråket, betyder denna störning inte så mycket. Det är i läs- och skrivinlärning då kraven på fonologiska färdigheter blir riktigt höga som problemen uppstår. Lundberg var vetenskaplig ledare för det framgångsrika ”Bornholmsprojektet” och kom fram till att språklig och fonologisk medvetenhet är en viktig förutsättning för god läsinlärning och att träning förebygger läs- och skrivsvårigheter. Forkningen redovisades i flera uppmärksammade internationella publikationer och gav också upphov till ett pedagogiskt material med språklekar, *Bornholmsmodellen* (1994) som används i stor omfattning i svenska förskolor. Stefan Samuelsson (2001-) refererar i sin forskning, ”tvillingprojektet” till Lundbergs resultat. Han kommer också fram till att det innan skolstart är svårt att veta om en elev riskerar att utveckla tidiga läs- och skrivsvårigheter. Därför är det viktigt att alla barn får ta del av träning i språklig och fonologisk medvetenhet. Efter skolstarten kan man tidigt identifiera dyslexi som kännetecknas av dålig ordavkodning oftast orsakad av fonologiska svårigheter.

”Reading war”

I boken *Barn upptäcker skriftspråket* skriver författarna Dahlgren, Gustafsson, Mellgren och Olsson (1993) att svenskarna redan på 1500-talet var ett läsande folk. Reformationen innebar att alla skulle lära sig läsa i syfte att kunna läsa bibeln och förstå Guds ord. Ansvaret för läsundervisningen låg från början hos prästen och klockaren men flyttades senare över på föräldrarna och man kontrollerade läskunnigheten i årliga s.k. husförhör. I den första folkskolan, 1842, förekom ingen läsundervisning men då man upptäckte stora brister i läsförmåga inrättades 1858 småskolor. Läsundervisningen skulle vara en exakt avkodning av varje bokstav för att man korrekt och bokstavstroget skulle kunna tolka Guds ord. Denna läsmetod har sedan dess dominerat den svenska skolans undervisning och benämns syntetisk metod eller ljudmetod. Läsundervisningen fokuserar på att träna avkodning och man utgår från delarna och går till helheten. Fonem blir bokstäver och utifrån dessa bildar man ord. Orden blir satser och sedan text. Exempel på syntetiska metoder och modeller är Wittingmetoden och Phonics. Den syntetiska metoden har enligt Fridolfsson (2008) fått kritik för sin alltför tekniska sida som inte tar hänsyn till barnets eget språk och erfarenhet. Den anses också som alltför lärarstyrd och barnens nyfikenhet och läslust tas inte tillvara. För barn med en långsam läsinlärning eller för att förebygga läs- och skrivsvårigheter menar Fridolfsson att metoden genom sin tydliga struktur visat sig vara framgångsrik.

Som en motvikt började man på 1970-talet utarbeta metoder och modeller som utgick från texten i sin helhet, helordsmetod eller analytisk metod. Texten bryts ner till satser, satserna blir ord, sedan bokstäver och sist ljud. Den analytiska modellen har sina rötter i Vygotskijs teori, som menar att barn i samspel med andra barn och vuxna i ett socialt sammanhang utvecklar sitt språk. Exempel på analytiska metoder och modeller är LTG-metoden, Whole language (även kallad Kiwimetoden) och Reading Recovery. Den analytiska metoden som betonar sammanhanget har kritiserats av Larsson, Naucélér och Rudberg (19192). Risken fanns att nybörjarläsaren med hjälp av ledtrådarna i texten använde sig av en gissningsstrategi. Det som framhävs som positivt är enligt Fridolfsson (2008) att barnet snabbt kan läsa enkla böcker på egen hand, det blir roligt och meningsfullt att läsa.

Det läskrig som uppstod pågick under 30 år och väckte heta känslor hos forskare och pedagoger. Många har uppfattat att det råder en djup oenighet mellan forskare om hur framgångsrik läs- och skrivpedagogik bör se ut och vad som orsakar läs- och skrivsvårigheter. 2001 fick Mats Myrberg i uppdrag av Skolverket ”Att skapa konsensus om skolans insatser

för att motverka läs- och skrivsvårigheter”. I ett avsnitt utvärderades svenska forskares syn på pedagogiska läsinlärningsprogram för elever med läs- och skrivsvårigheter. Det sägs bl.a att:

- Specialutbildade lärare bör hålla i läsinlärningsprogrammen
- Effektiva läsinlärningsprogram utmärks av att eleven tränar läsning och skrivning på alla nivåer. Man övar såväl fonologisk medvetenhet och rättstavning som läsförståelse.
- De program som lägger mest tid på direkt undervisning i hur man gör när man läser och skriver, hur ljud och bokstav hänger samman, ger bäst resultat.
- Program lyckas bättre om de innehåller träning av fonologisk medvetenhet. För barn med dyslexi är sådan träning t o m en förutsättning för framgång.
- Individuell undervisning är samhällsekonomiskt lönsamt jämfört med halvklasslösningar med vanlig undervisning.

Vidare anser forskarna att skolan har otillräckliga kunskaper om elevers läs- och skrivutveckling och framhåller betydelsen av att kontinuerligt följa upp barns språkutveckling. I så gott som samtliga forskarintervjuer framförs uppfattningen att kopplingen mellan tester/bedömning och pedagogiska insatser är otillräcklig. De menar att testning utan pedagogisk åtgärd är meningslös eller rent av skadlig. God praxis är att läs- och skrivtest skall ge en bild av undervisningsresultaten, men också ge indikation om vilka elever som behöver en djupare analys och bedömning för insatser som stärker deras läs- och skrivutveckling. Till grund för lärarens bedömningar ska finnas dels utvecklings/observations-scheman dels standardiserade test.

Multisensorisk stimulering

Många läsinlärningsmetoder bygger på en kombination av syntes och analys vilket Lundberg (2008) ser som två viktiga moment i arbetet med att knäcka läskoden. Oavsett metod upplevs fonem och grafem som abstrakta enheter, svåra att förstå var för sig och att sätta samman till ord. Barn lär genom olika sinnen och det har länge varit känt att användandet av många sinneskanaler varit framgångsrikt i läs- och skrivundervisningen framförallt för barn med läs- och skrivsvårigheter. Att arbeta med många sinnen s.k. multisensorisk stimulering, definieras av Höien & Lundberg (1999) som en interaktion mellan auditiva (hörsel), visuella (syn), kinestetiska (kroppsliga rörelser) och taktila (känsl) sinnen och en framgångsrik läsundervisning grundar sig på multisensorisk stimulering. Torgesen (a.a. 2001), läsforskare vid Florida center for Reading Research visar i sin studie betydelsen av multisensorisk stimulering. 60 barn i åldern 8-10 år med läs- och skrivsvårigheter fick träning enligt en metod som gick ut på att multisensoriskt stärka sambandet mellan fonem och grafem. Undervisningen fokuserade på hur och var i munnen ljuden artikulerades och detta visualiserades i tydliga bilder av hur munnen såg ut och varje ljud kopplades vidare till ett tecken/bokstav. Efter ett år av individuell intensiv träning, två lektioner per dag i åtta veckor kunde 40 % av eleverna lämna specialundervisningen.

Undersökning

Bedömning av språklig förmåga och val av elever till undersökningen

På Sunnerstaskolan i Uppsala finns fyra förskoleklasser. Klasserna tränas under året i språklig medvetenhet enligt *Bornholmsmodellen* (se beskrivning sid. 11), utarbetad av professor Ingvar Lundberg.

I april-maj får alla elever i förskoleklass genomföra dels testet *Fonolek* (Olofsson, Hemmingsson 1994) dels bokstavs-/ljudkännetecken (och ordavkodning för elever som visar den förmågan). *Fonolek* mäter fonologisk medvetenhet och består av tre delar, lyssna ut begynnelseljud i ett ord, avgöra antalet ljud i ett ord och sätta samman ljud till ett ord. Testet är normerat och antal rätt kan transformeras till staninevärde, 1-9, där 1 är lägsta resultat och 4 bedöms som godkänt resultat (se bilaga 1,2,3,4,). Eleverna skattas också i diagnosmaterialet *Nya språket lyfter*, ett bedömningsmaterial, kopplat till läroplanens kunskapsmål, där läsning och läsförmåga står i fokus. Observationsmaterialet syftar till att diagnostisera elevens starka och svaga sidor samt visa hur långt eleven nått i sin språkliga kunskapsutveckling. Elever som kommit till punkt a:3 LÄSA: ”Eleven läser ord som helheter (logografisk läsning) och börjar känna igen några bokstäver” anses ha nått nivån för förskoleklass. Enligt Konsensusrapporten (2003) är det viktigt att kunna bedöma enskilda barns läsutveckling och uppmärksamma vilka strategier barnet tillämpar vid lärandet. Även Fridolfsson (2008) menar att det är viktigt att lärare har kunskap om lässtadier för att kunna förstå vilka strategier barn använder vid inläringen. Konsensusforskarna (Konsensusrapporten 2005-2006) framför också uppfattningen att kopplingen mellan tester/bedömning och pedagogiska insatser är otillräcklig. De menar att testning utan pedagogisk åtgärd är meningslös eller rent av skadlig.

Fyra elever med låga resultat (stanine 2-3) på *Fonolek* och som också skattades lågt i diagnosmaterialet *Nya Språket lyfter* a:2 ”Eleven läser både på och mellan raderna vid lärarens högläsning.” valdes ut till undersökningen. Två fick bilda försöksgrupp och de andra två kontrollgrupp. Av de fyra barnen var 3 pojkar, vilket väl speglar resultaten från PIRLS- och PISA-undersökningarna där Sverige var bland de länder som hade störst skillnad mellan flickors och pojkars läsresultat, till flickornas fördel. Denna skillnad visade sig också vara större bland yngre än äldre elever. Gross (1970) och Gurian (2001) såg båda biologiska förklaringar som att pojkar mognar senare än flickor och att de genetiskt är mer sårbara. På Sunnerstaskolan har vi hittills bedrivit special-undervisning fr.o.m. år 1. Det är, och har alltid varit, en övervikt av pojkar. Jag har undervisat elever i år 1-6 och i början av läsutvecklingen ser man inte tydligt de bakomliggande orsakerna till svårigheterna. Efter ett till två år kan man avskrivna ett flertal elever. De har mognat både språkligt och socialt och med hjälp av extra träning kommit ikapp sina kamrater. Några har hamnat i en ond cirkel där den dåliga starten resulterat i svag självkänsla och undvikandestrategier. Stanovich (1986) beskriver i sin forskning hur barn som har problem med att knäcka läskoden och få flyt i sin läsning undviker svårigheter, läser mindre och har svårt att tillgodogöra sig kunskap genom egen läsning. Klyftan mellan en god och en dålig läsare ökar och ”från honom skall tas också det han har”. Enligt Stefan Samuelsson (2001-) är det svårt att veta om en elev riskerar att utveckla tidiga läs- och skrivsvårigheter. Han framhåller vikten av tidig språklig och fonologisk medvetenhet. Lärarlyftskursen ”Språket i fokus” har gett mig möjlighet att genomföra en egen undersökning där jag kan knyta samman egen erfarenhet med kunskap om modern forskning i ämnet barns läs- skriv- och språkutveckling. Jag ville undersöka effekten av tidig specifik fonologisk träning dels för att förbereda elever i riskzon för läsundervisningen dels för att påvisa att tidiga insatser (på våren) i F-klasserna kan minska resursbehovet

i år 1 och på sikt spara resurser för individ, skola och samhälle. Min hypotes var att elever som får fonologisk multisensorisk träning redan i F-klass kan knäcka den alfabetiska koden vilket, enligt Lunberg(2008), brukar vara det stora hindret för en god fortsatt läsutveckling. Att få en positiv start i den första läsinlärningen kan vara avgörande för ett barn som ligger i riskzon för att utveckla läs- och skrivsvårigheter. Undersökningsgruppen fick vid 12 tillfällen, 3 ggr/vecka, träna med *Fonomix munmetoden*. Jag valde denna metod för att den är multisensorisk och har en metodik som förenar syntes och analys, vilket Lundberg (2008) anser är två viktiga moment i arbetet med att knäcka koden. De två andra eleverna, kontrollgruppen, fortsatte med den gemensamma träningen i klassen enligt Bornholmsmodellen. Dock förekom inte någon träning i bokstavskunskap.

FonoMix Munmetod

Metoden är en fonologisk, multisensorisk läsinlärningsmetodik som kopplar ihop de visuella, auditiva och kinestetiska sinnen och konkretiserar sambandet mellan fonem och grafem. Den är utarbetad och utprövad av Gullan Löwenbrand, läspedagog och fil. mag. i specialpedagogik med inriktning mot läs- och skrivsvårigheter. Hon bygger sin metod på det bl.a. Torgesen (2001) visat i sin undersökning, att multisensorisk fonologisk träning har stor effekt på barns läs- och skrivsvårigheter. Syftet med metoden är att ge eleverna en konkret och lätt greppbar undervisning som ska hjälpa dem till framsteg i den tidiga läs- och skrivinlärningen, att knäcka koden. Ingvar Lundberg, professor emeritus vid Göteborgs universitet, skriver i förordet till handledningen att det första kritiska steget i läsinlärningen är att uppfatta de abstrakta fonemen och koppla dem till motsvarande tecken. Ett viktigt steg i den processen är att förstå hur orden kan analyseras i sina beståndsdelar. Det är av största vikt för en sådan analys att ge akt på hur munnen formar språkljuden och det är just detta som är utgångspunkten för Fonomix-metodiken. Bokstavens ljud görs lika synlig som dess form. ”Det är en bild på munnen och genom det blir ljudet mer konkret, barnet kan studera bilden och öva för att skapa ljudet. Munnens rörelser är alldeles för snabba, genom munbilden har man fryst bilden.” (Gullan Löwenbrand) Vokalbilderna visas av ett tecknat ansikte där munnens form symboliserar ljudet. Konsonantbilderna är fotograferade munnar ibland med ritade associationsstöd, t.ex. streck som symboliserar ljudet som pyser ut när man säger ”s”. Alla bilder har namn, a=gapmunnen, o = rundmunnen, s = tandväsaren o.s.v.. Vokalbilderna är större än konsonantbilderna, ”låter mest och vill vara störst och bäst” (Gullan Löwenbrand). Vokalbildernas munnar är röda för att ytterligare förstärka skillnaden och underlätta för barnen att skilja dem åt.

Bokstavskorten är skrivna med små bokstäver och kallas krumelurer. Krumeluren är en symbol för pratljudet/munbilden. När barnet kan koppla samman ljud-bokstav eller bokstav-ljud har det knäckt läskoden. Ord analyseras genom att läraren säger ordet samtidigt som antalet ljud visas med fingertoppar mot hakan i läsriktningen. Eleven studerar sin egen mun i en spegel och lägger egna munbilder på bänken. Krumelurerna kopplas samman med bilderna och bildar ett skrivet ord under munbilden, t.ex. ras. ”...samtidigt visar läraren en bild på ras och sätter in det i en mening: Det blev ett ras när Kalle stötte till tornet. Det är viktigt för förståelsen att ordet sätts i ett sammanhang” (Gullan Löwenbrand). Barnet har lärt sig avkoda.

Fonomix för förskoleklass är uppbyggt kring en saga ”Den fantastiska uppfinningen” där eleverna får följa två barn, Moa och Sven som tillsammans kommer på att pratet får munnen att se ut och låta på olika sätt och att man kan rita krumelurer till pratet. *Munbilderna* gör fonemen mer konkreta för barnen. Ljuden som barnen laborerar med är s, o, l, r, a, m. (bil. 6)

Bornholmsmodellen

Professor Ingvar Lundberg ledde det framgångsrika Bornholmsprojektet i Danmark på 80-talet. Forskarna kom fram till att språklig medvetenhet är en viktig förutsättning för god läsinlärning. 1994 utarbetades ett pedagogiskt program som använts flitigt i Svenska förskolegrupper, framförallt i F-klassen. Det bygger på forskarnas erfarenheter, att barn som får ägna en liten stund varje dag åt språklekar är bättre rustade att klara läs- och skrivinlärningen i skolan. På senare år har bokstavskunskap tillkommit eftersom det enligt Lundberg är en av de fyra pelare som god läsutveckling vilar på. De andra tre är, språklig medvetenhet (särskilt fonemisk medvetenhet), ett gott ordförråd och motivation eller uppgiftsorientering (uppmärksamhet, koncentration och uthållighet). När barnet gått igenom de olika stegen i programmet förstår de att;

- ord har både betydelse och ljudmässig form.
- om man byter ut ett ljud i t.ex. början på ett ord så kan ordet betyda ngt helt annat. (se bilaga 7, Spindelnätet)
- de har lärt sig att de flesta ljud motsvaras av en bokstav.
- de förstår hur man kan ljuda samman fonem till ord.
- de kan de flesta bokstäverna och vet också vilka ljud de representerar.

Programmet sträcker sig över 15 veckor och innebär 15 min träning varje dag.

Tidsplan för genomförande av undersökningen

v 15-16 Kontakt med Ulrika Wolff och Gullan Löwenbrand Jansson, insamling och beställning av referenslitteratur och *Fonomix för F-klass*.

v 17 Kontakt med förskollärare och praktisk planering av undersökningen. Alla elever i F-klass gör *Fonolek* och ljud/bokstavskänedom ev. med ordavkodning. Utifrån resultatet och förskollärarens elevobservationer i *Nya Språket lyfter* väljs fyra elever ut till undersökningen, två till försöksgruppen och två till kontrollgruppen.

Telefonkontakt tas med elevernas föräldrar.

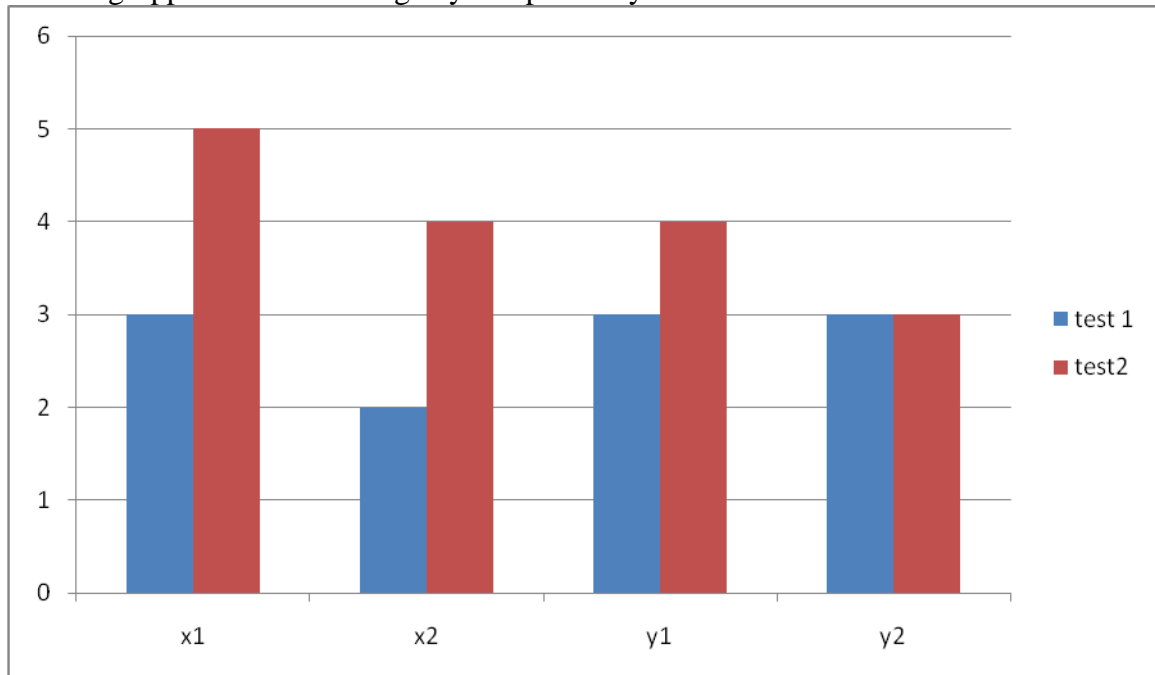
v 18 Skriftlig information, bilaga 5, till föräldrar och förskollärare och start av träning i försöksgruppen med *Fonomix* munmetoden.

v 19-21 Fortsatt träning med de två utvalda eleverna, sammanlagt 12 tillfällen.

De två elever som utgör kontrollgrupp fortsätter sin vanliga träning med *Bornholmsmodellen* i gruppen. Efter avslutad träning får eleverna i undersökningen på nytt göra *Fonolek* och ljudkänedom med ordavkodning (med de 6 inlärdade ljuden-tecknen).

Resultat

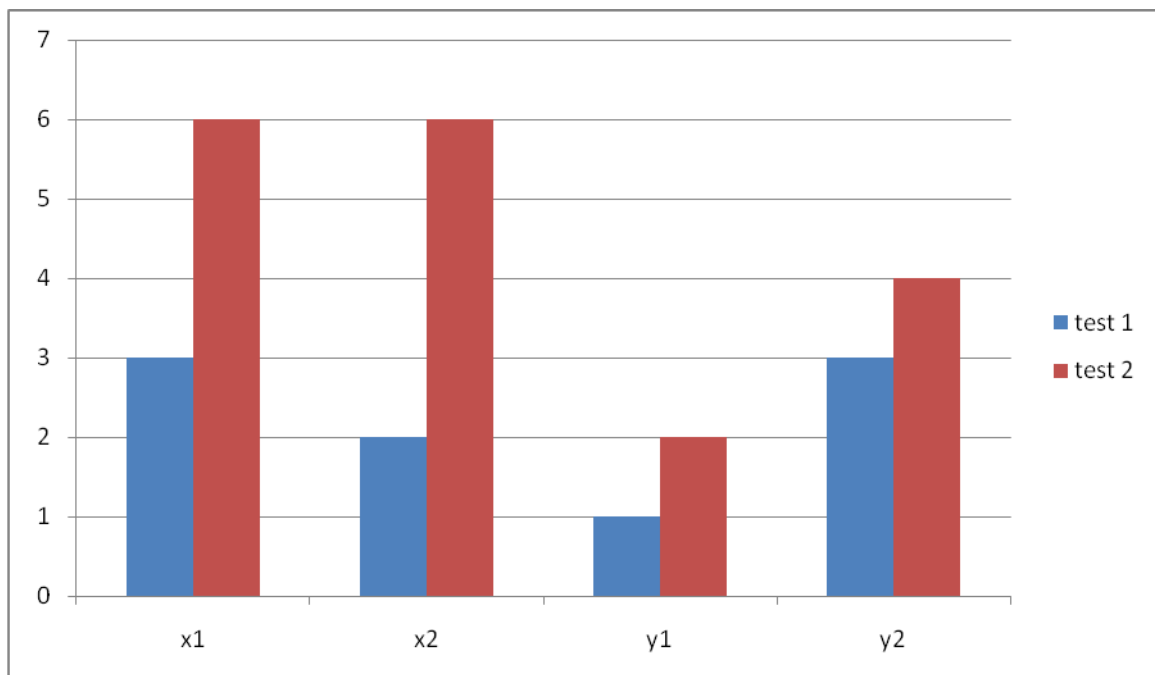
Eleverna i undersökningsgruppen har beteckningen x1 respektive x2. Eleverna i kontrollgruppen har beteckningen y1 respektive y2

Testresultat "Fonolek", test 1 (15. april), test 2 (26. maj)

Staplarna visar staninevärde

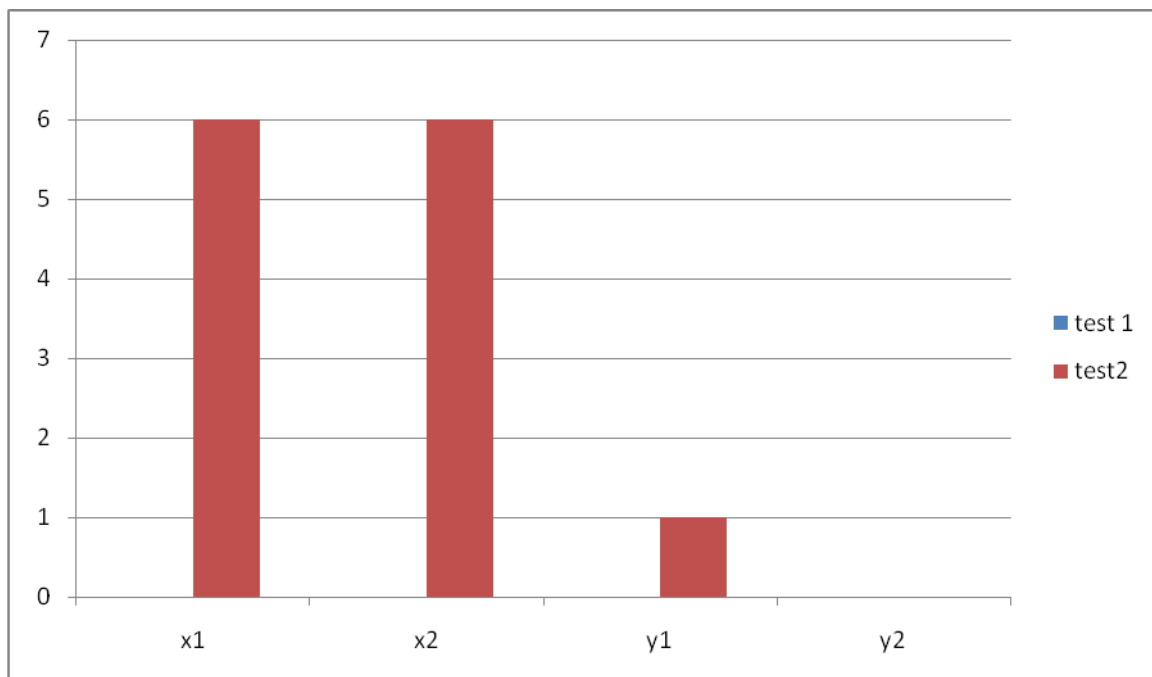
Jämför man resultaten mellan test 1 och test 2 på *Fonolek* ser man att alla fyra elever haft nytta av sin träning oavsett metod men att de två eleverna i undersökningsgruppen har störst diskrepans mellan tillfällena, från staninevärde 3 till 5, respektive 2 till 4.

Testresultat "Bokstavens ljud" test 1 (15. april), test 2 (26. maj)

Staplarna visar antal bokstäver, x1 och x2 klarade de sex bokstavsljuden från Fonomix

Även när det gäller förmågan att koppla tecken till ljud har testgruppen ett bättre resultat.

Resultat "Ordavkodning, 9 st ord", test 1 1 (15. april) 0-stapel, test 2 (26. Maj)
Staplarna visar antal rätt lästa ord.

Den mest signifikanta skillnaden i resultat visar testet som mäter förmåga till ordavkodning. I första testet var det ingen av de fyra eleverna som kunde läsa något av orden. Efter träning läste båda eleverna i undersökningsgruppen de nio orden säkert och utan stöttning. En elev i kontrollgruppen kände igen ordet sol som ordbild.

Diskussion och avslutning

Förskoleklassen omfattas av den nya läroplanens, *Lgr11*, värdegrund och uppdrag samt övergripande mål och riktlinjer. I en likvärdig utbildning ska undervisningen anpassas efter varje elevs förutsättningar och behov och en av riktlinjerna är att uppmärksamma och stödja elever i behov av särskilt stöd. Skolan ska vidare ansvara för att eleverna inhämtar och utvecklar sådana kunskaper som är nödvändiga för varje individ och samhällsmedlem och ett av kunskapsmålen är att kunna använda det svenska språket i tal och skrift på ett rikt och nyanserat sätt. För att berika varje elevs mångsidiga utveckling och lärande ska läraren utveckla samarbetet mellan förskoleklass, skola och fritidshem och då särskilt uppmärksamma elever i behov av särskilt stöd.

Bornholmsmodellen och Fonomix munmetoden syftar båda till att öka elevens förmåga att knäcka den alfabetiska koden. Eleverna som enbart tränade enligt Bornholmsmodellen (kontrollgruppen) har efter sin träningsperiod inte knäckt den alfabetiska koden, det Lundberg (2007) beskriver som det stora hindret för en god fortsatt läsutveckling. Resultaten från de båda testomgångarna visade att de inte nått den önskade nivån och normalt sätts inga åtgärder in utan resultaten överlämnas till skolan som ett mått på resursbehov. Förskollärarna har idag inte resurser och/eller metodkunskap för att arbeta individanpassat. Bornholmsmodellen innehåller träning i bokstavskunskap men F-klassen ansågs som grupp inte mogen att ta till sig den undervisningen. De båda barnen i undersökningsgruppen har ett resultat över förväntan. De ljudar och sätter ihop munbilder eller bokstäver till ord och kan också via analys skriva/lägga rätt munbilder och bokstäver till en bild. Den multisensoriska förstärkningen har hjälpt dem att bli medvetna om de abstrakta svårfångade bokstavsljuden. De har lärt sig "känna" ljuden och därmed komma fram till rätt ljud vid tal, läsning och skrivning. Torgesen (2001) har i sin forskning konstaterat att multisensorisk fonologisk

träning har stor effekt på barns läs- och skrivinläring. Att den sätts in tidigt gör att elever i riskzon får en god start i sin första läsinläring. Samuelsson undervisningne(2001-) visade i tvillingprojektet att det är så gott som omöjligt att utifrån test och observationer veta vilka barn som senare utvecklar läs- och skrivsvårigheter. Därför är det av största vikt att alla elever i F-klass som uppvisar låga resultat i fonologisk medvetenhet och bokstavs/ljudkunskap får tidig intensiv träning. Att testa utan att sätta in direkta åtgärder är enligt Konsensusforskarna rent av skadligt. Man är också eniga i att individuell undervisning är samhällsekonomiskt lönsamt jämfört med halvklasslösningar med vanlig undervisning.

En bred metodkompetens betyder, enligt Konsensusrapporten (2003), att läraren behärskar olika metoder, kan anpassa dessa till barnens behov, kan bedöma enskilda barns läsutveckling och uppmärksamma vilka strategier barnet tillämpar vid lärandet.

Jag är i botten lågstadielärare och talpedagog och har studerat specialpedagogik och dylexi och kände från början en stark tilltro till materialet och den strukturerade metoden. Forskarna i Konsensusrapporten (2003) understryker vikten av hög kompetens i läs- och skrivundervisningen, att läraren har tydliga arbetsrutiner och att undervisningen kännetecknas av struktur och vägledning/stöttning. Under rubriken 2.2 Kunskaper i Lgr 11 står:

Skolan ska bidra till elevernas harmoniska utveckling. Utforskande, nyfikenhet och lust att lära ska utgöra en grund för skolans verksamhet. Skolan ska erbjuda eleverna strukturerad undervisning under lärares ledning, såväl i helklass som enskilt. Lärarna ska sträva efter att i undervisningen balansera och integrera kunskaper i sina olika former.

Förutom att resultatet stärkt min tro på tidig intensiv fonologisk träning har det lett till ett utvecklat samarbete med förskollärarna, som kan komma andra elever och pedagoger till del i enlighet med riktlinjerna i Lgr 11

Läraren ska

- utveckla samarbetet mellan förskoleklass, skola och fritidshem,
- utbyta kunskaper och erfarenheter med personalen i förskolan och i berörda skolformer, och
- i samarbetet särskilt uppmärksamma elever i behov av särskilt stöd.

Vi planerar en liknande intensivträning nästa vår men då med alla elever i riskzon och vi vill också starta ett samarbete mellan F-klass, fritids och årskurs 1. Elever som har hunnit långt i sin läs- och skrivutveckling kan redan på våren i F-klass ha viss undervisning tillsammans med årskurs 1 och på samma sätt kan sent mogna elever i årskurs 1 vara integrerade i en F-klass och/eller ha utökat ”skolfritids” (fritids integrerat med skolans temaarbeten).

Föräldrarna till de båda pojkarna i undersökningsgruppen har lagt märke till ett ökat intresse för bokstäver/ljud och pojkarna har på eget initiativ läst för föräldrarna från sina träningsblad. Medvetenheten om det egna lärandet leder till en god självbild, meningsfullhet, sammanhang och motivation i enlighet med Konsensusrapporten (2003). Avslutning och utvärdering med pojkarna innebär att vi den 8. juni bjuder in föräldrarna och visar hur vi arbetat.

Undersökningen har, för mig personligen, breddat min kompetens i arbetet med elever i behov av stöd. Denna kompetens vill jag föra över till lärarna i årskurs 1 så att arbetet blir en röd tråd från F-klass till år 1. Fonomix finns också för skolår 1-2 och specialundervisning. Att ha påbörjat ett samarbete med F-klasserna innebär framgent en omfördelning av skolans resurser och en kompetensutveckling för pedagogerna. Detta ger en vinst på individnivå i form av en god beredskap att möta läsundervisningen i årkurs 1 för att senare ”kunna använda det svenska språket i tal och skrift på ett rikt och nyanserat sätt”. (Lgr11)

Referenser/litteraturlista

Bjahr, Louise; Frylmark Astrid (2009). *Barn läser och skriver*. Lund: Studentlitteratur.

Fast, Carina (2008); *Literacy*. Lund: Studentlitteratur

Garne, Birgitta; Liberg, Caroline; Berg, Elisabeth; Hagberg-Persson, Barbro; Lagrell, Kerstin; Sköld Holm, Majken (2008). *Nya språket lyfter*. Stockholm: Skolverket.

Lgr 11 (2011). Stockholm: Skolverket.

Lundberg, Ingvar (2007). *Bornholmsmodellen*. Stockholm: Natur och Kultur.

Lundberg, Ingvar; Strid Anna (2009). *Det lönar sig att öva (artikel i Dyslexi nr1)*. Stockholm: Svenska dyslexiföreningen.

Lundberg, Ingvar; Torleiv, Höien (1999). *Dyslexi*. Stockholm: Natur och Kultur.

Lundström, Holmberg Eva; f Trampe Peter (1993). *Elementär fonetik*. Lund: Studentlitteratur.

Myrberg, Mats (2001). *Att förebygga och möta läs- och skrivsvårigheter*. Stockholm: Skolverket

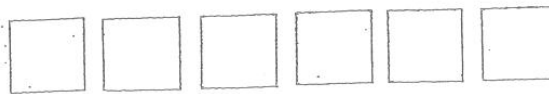
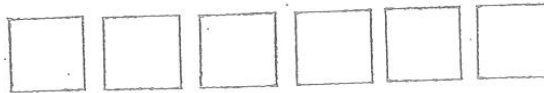
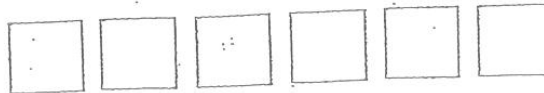
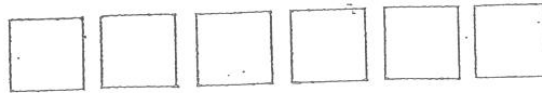
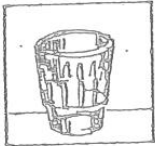
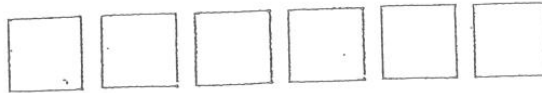
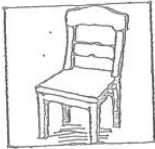
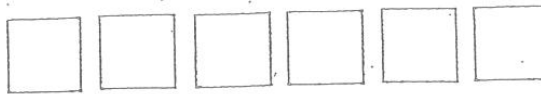
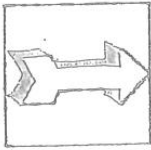
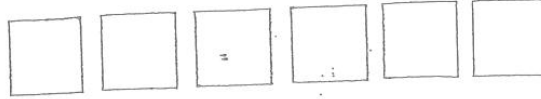
Myrberg, Mats; Lange, Anna-Lena (2006). *Läs- och skrivsvårigheter, Konsensusrapporten*. Stockholm: Skolverket

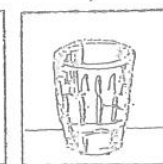
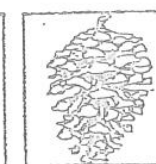
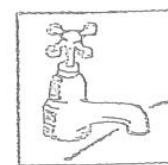
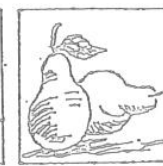
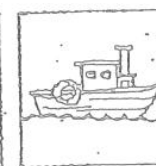
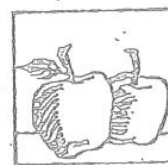
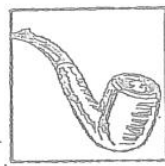
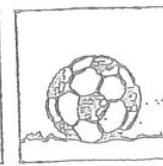
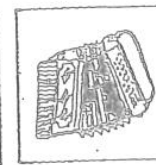
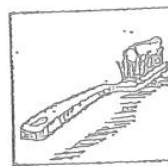
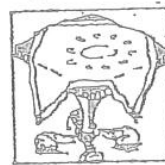
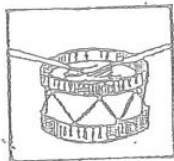
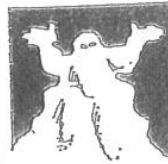
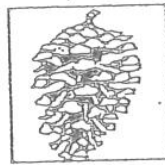
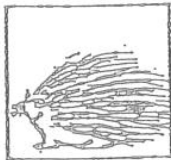
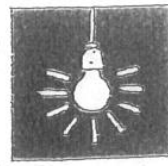
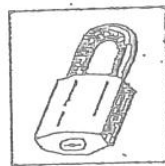
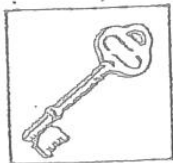
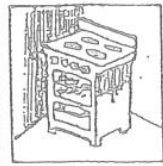
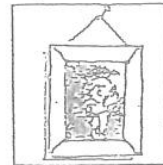
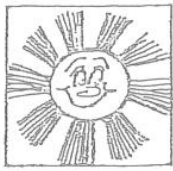
Olofsson, Åke; Hemmingsson; Ingegärd (1999). *Handledning till Fonolek*. Sävedalen: Warne.

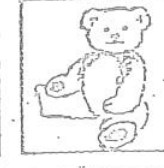
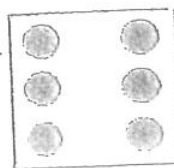
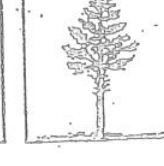
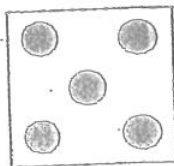
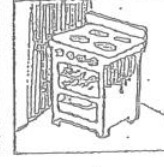
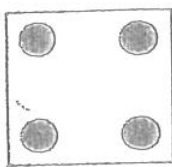
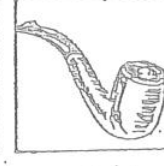
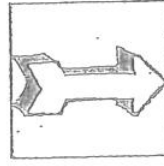
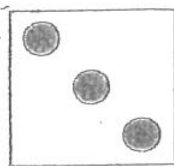
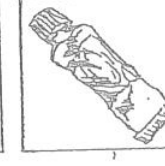
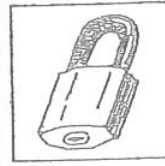
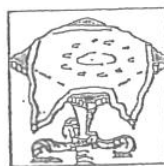
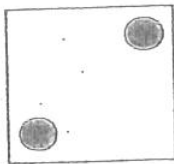
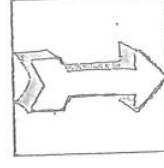
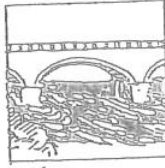
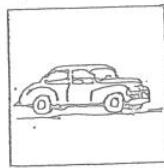
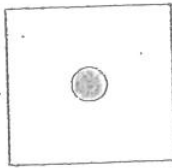
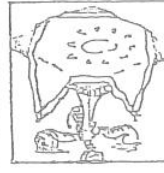
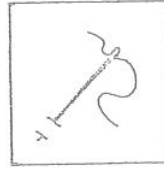
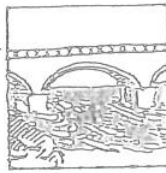
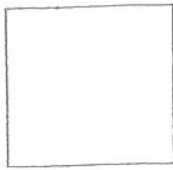
Trampe, Peter af; Nordman, Egon; Noreé, Marianne (2007). *Dyslexi-aktuellt om läs- och skrivsvårigheter*. Stockholm: Svenska Dyslexiföreningen.

Taube, Karin (2007). *Barns tidiga läsning*. Stockholm: Nordstedts Akademiska förlag.

Wolff, Ulrika (2010) *RAFT (artikel i tidskriften Dyslexi nr 4)*. Stockholm: Svenska dyslexiföreningen.

FÖR KOPIERING

Test 4 Bokstäver

r a l m o v p

n i f e t ä k

j å b g y ö h

d u s c x z q

Test 5 Enstaviga ord (o, s, l, a, r, m)

sol la al

mal ras ram

sa lo sal

Information om medverkan i ”Fonomix”-träning v. 18-21 2011

Fonomix är en multisensorisk läsinlärningsmetodik som hjälper barnen att knäcka läskoden. Den är utarbetad och utprövad med utgångspunkt i senare års läsforskning.

Syftet är att ge eleverna en konkret och lätt greppbar undervisning som ska hjälpa dem till framsteg i det som för många elever ofta är det svåra i läs- och skrivinläringen: att förstå bokstavens uppgift som kod för ljuden, att kunna uppfatta, känna igen och minnas de olika språkljuden och automatisera deras koppling till bokstäverna samt att kunna analysera ljudens inbördes ordning. Framstegen sker bl.a med hjälp av

- *förståelse* för det alfabetiska systemet
- *munbilder* som konkret visar det annars så diffusa ljudet
- *namn på ljudet* som associerar till hur ljudet görs i munnen (s=tandväsaren)
- *analys* av språkljuden i enkla ord
- *ordbygge* med munbilder och bokstäver

Fonomix för förskoleklass är uppbyggt kring en saga ”Den fantastiska uppfinningen” där eleverna får följa två barn som tillsammans kommer på att pratet får munnen att göra olika saker och att man kan rita krumelurer till pratet. Ljuden som barnen laborerar med är s, o, l, r, a, m.

Flera forskare har visat att alla barn har nytta av att träna språklig medvetenhet (att kunna gå från språkets innehåll till dess form) och också specifikt fonologisk (ljudmässig) medvetenhet. Det är mycket svårt att i F-klass veta vilka barn som är i riskzon men de som inte nått denna medvetenhet i F-klass kan få svårigheter att lära sig läsa.

Den största vinsten med träning i F-klass är att ge de barn som inte kommit så långt i sin språkliga medvetenhet tid att förstå bokstavens uppgift som ett tecken för ljudet (knäcka koden) och börja lägga ord för att de sedan i år 1 ska ha en förståelse för hur läsning/skrivning går till och komma igång med sin läsinlärning.

I min undersökning kommer jag självklart inte att publicera Era barns namn eller fotografi. De deltar förstås frivilligt och jag tar gärna emot och svarar på frågor från Er föräldrar.

Min förhoppning är att resultatet av undersökningen visar att elever i F-klass genom intensivträning blir bättre rustade att möta läsundervisningen i år 1 och att denna undervisning kommer fler elever tillgodo i framtiden.

Med vänlig hälsning/

Monica Hellsten, speciallärare, Sunnerstaskolan

Hemtelefon: 324319

Mobil: 0731512531

monica.hellsten@uppsalaskolor.net

Läs mer på www.munmetoden.se

3G Spindelnätet

I den här leken får barnen öva på att isolera det initiala fonemet i ord; och du får en möjlighet att upptäcka vilka barn som fortfarande har svårt med fonemen. Leken utgår från 3E.

Ni behöver ett garnnystan.

- ✿ Barnen får sitta i en ring. Du ska ha ett garnnystan i handen. Repetera att man kan få nya ord genom att ta bort det första ljudet i ordet och ge några exempel.
- ✿ Säg ett ordpar, t ex *m...ås/ås* och fråga vilket ljud som tagits bort när man bara säger *ås*.
- ✿ Låt barnen säga ordparet högt tillsammans, *m...ås/ås*.
- ✿ Rulla nu garnnystanet till ett barn (släpp inte garnändan!) som får svara. Barnet som får nystanet svarar ”*m...ås, ås, m* har tagits bort”. Hjälp barnet om det behövs.
- ✿ Du väljer ett nytt ordpar och låter barnen säga det högt.
- ✿ Barnet rullar nystanet vidare till en kamrat som får säga orden (påminn barnet som rullar nystanet att hålla fast i garnet).
- ✿ Välj nya ordpar. Rulla nystanet tills det bildats ett ”spindelnät” av garnet. Håll upp det och sjung ”Imse Vimse Spindel” tillsammans.
- ✿ Därefter nystar ni upp garnet igen från barn till barn. Spindelnätet blir extra fint om hela stora barngruppen kan vara med – men det tar lång tid. Man kan från början nöja sig med att låta halva barngruppen delta, ev kan ni lägga ”spindelnätet” åt sidan och fortsätta nästa dag.